

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2000-2001

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2000-2001

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift
© Göteborgs universitet 2002
ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid
Institutionen för arkeologi
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 Göteborg

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Tore Artelius
Eva Englund
Kristian Kristiansen
Per Persson

Grafisk formgivning
Lena Troedson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst

Layout
Eva Englund,
Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Montering
Per Persson,
Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Framsida
Detalj av glaspärla från Röstorp
Akvarell av Andreas Åhman
ANL, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Engelsk språkgranskning
Karl-Göran Sjögren

Tryck
Livréna Grafiska AB, Kungälv

Innehåll

Senneolittiske hellekister i Syd-Norge <i>Einar Østmo</i>	5
Neolitisering i Västvärmland <i>Curry Heimann</i>	27
Handen bakom huggningen <i>Lasse Bengtsson</i>	57
Langfærder og helleristninger <i>Kristian Kristiansen</i>	67
Hällristningar under vatten? <i>Sten Ekman</i>	81
En nyupptäckt halländsk centralplats <i>Påvel Nicklasson</i>	97
Skogsbonden i romersk etnografi <i>Eva Weiler</i>	109
Skogen som kulturmiljö och arbetsplats <i>Eva Myrdal-Runebjer</i>	123
Att se med andra ögon <i>Marianne Lönn</i>	135
Kinesiskt porslin, ostindiehandel och arkeologi i Göteborg <i>Göte Nilsson Schönborg</i>	147
Att gräva efter Europas skugga <i>Per Stenborg</i>	157

Handen bakom huggningen

Lasse Bengtsson, Vitlycke museum

Abstract

”The hand that made the carving”:

A number of rock art images from Askum parish in Bohuslän are analyzed. The purpose is to test if it is possible to detect individual rock carvers as creators of specific motives. If this is possible, it is also possible to see how these individuals moved around in the landscape. It is then also possible to discuss the role and status of the rock carver in Bronze Age society. The results of the analysis show that carving technique can attribute figures on different rock carvings to individual rock carvers, at least in some cases.

En fråga som blivit ställd av många som intresserat sig för hållristningar är huruvida det går att spåra en enskild hand bakom vissa hållristningsfigurer. Det har inte undgått uppmärksamhet att vissa figurer företer stora morfologiska likheter, kanske tillräckligt stora för att man skall kunna ana närvaron av en enskild huggare. Det säger sig självt att något sådant är omöjligt att bevisa, det finns alltför många faktorer som påverkar den enskilda huggningen för att man med säkerhet skall kunna hävda att flera figurer huggits in av samma person. Att motiven är identiska säger inte mycket, vi vet att vissa motivgrupper återkommer med repetitiv stereotypi över stora områden. Här kommer man också i kontakt med kronologiska problem som berör frågor om samtidighet eller skillnad i tid. Andra problem är graden av vittring, bergets beskaffenhet och geologi, mätmetoder, urval etc. Även om de källkritiska invändningarna är många och välgrundade bör det inte hindra oss ifrån att undersöka om det kan finnas framkomliga vägar för att trots allt kunna göra en studie med avsikt att finna handen bakom bilden.

När det gäller runstenar har Laila Kitzler gjort en studie som omfattar både originalstenar och nyhuggna stenar, framställda av nutida huggare. I sin analys anser hon

sig kunna identifiera såväl enskilda mästare som verkstäder där flera ristare varit verksamma bakom samma signatur (Kitzler 1998). Hållristningar och runstenar är jämförbara i så motto att det rör sig om inhuggningar i sten och att den enskilda figuren eller runan i normalfallet framställts av en enskild individ; möjligen kan vissa enstaka större hållristningsmotiv vara framställda av flera personer i samverkan. Däremot skiljer sig huggtekniken åt. Runstenarnas texter och bilder är alltid inhuggna med metallredskap medan hållristningarna i stort sett alltid är framställda med knackstenar. Det är sannolikt lättare att finna en enskild individ bakom en runristning än en hållristning. Att arbeta med slägga och mejsel kräver större hantverksskicklighet än det repetitiva bultandet med en knacksten. Hos den ovane runristaren vill mejseln gärna slinta, det tar lång tid att lära sig hantverket och att få fårorna jämna, något som Kitzler också framhåller (Kitzler aa). Trots dessa skillnader måste vi undersöka om det faktiskt är möjligt att urskilja individen bakom vissa enskilda bilder eller grupper av bilder.

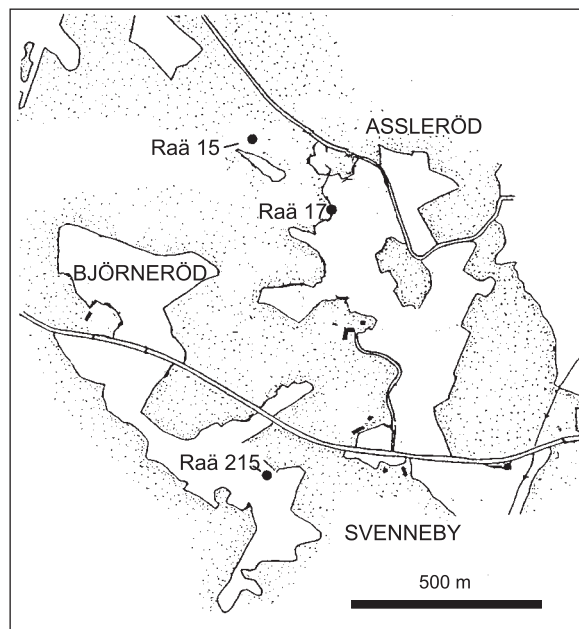
I det följande skall det redogöras för författarens studie av ett antal hållristningslokaler i Askum socken, Bohuslän.

Metod och urval

Förutsättningen för min analys var naturligtvis att finna ett antal hållristningsfigurer som inbördes var så likartade till form och uttryck att en jämförelse skulle bli meningsfull. Askum socken utsågs till ett lämpligt undersökningsområde, det är den enda socken i Sverige som är bildokumenterad i sin helhet. Alla hållristningar i socknen är inhuggna i granit, vilket underlättar inbördes jämförelser mellan olika lokaler. Efter en genomgång av Askums bildristningar framstod tre figurgrupper som tänkbara objekt för en mer ingående studie. Den första gruppen utgörs av en speciell typ av fyrhjulig vagn, den andra gruppen utgörs av hästhovar och den tredje av en antropomorf figur som till synes står på en plattform av något slag. Varje figur har dokumenterats i skala 1:1 på transparent plast. Konturristningen har skett med spritpenna med 2 millimeters spets, en spetsvidd som är gängse inom hållristningsdokumentation. Därefter har huggningens bredd och djup uppmätts och värdena lagts in på plasten. Mätpunkterna har varit gemensamma för varje enskild figur inom respektive figurkategori (se nedan). Uppmätningen av huggningsdjup - och bredd har skett med profilmått och skjutmått. Bredden anges i jämna millimeter medan djupet också anges med en decimal. Slutligen har plasterna scannats i syfte att kunna göra digitala överlägg av alla bilder inom den enskilda figurkategorin. De hållristningslokaler som diskuteras här finns publicerade i sin helhet i Vitlycke Rapport nr 3, 4 & 6, av utrymmesskal kan inte hela dokumentationen redovisas här.

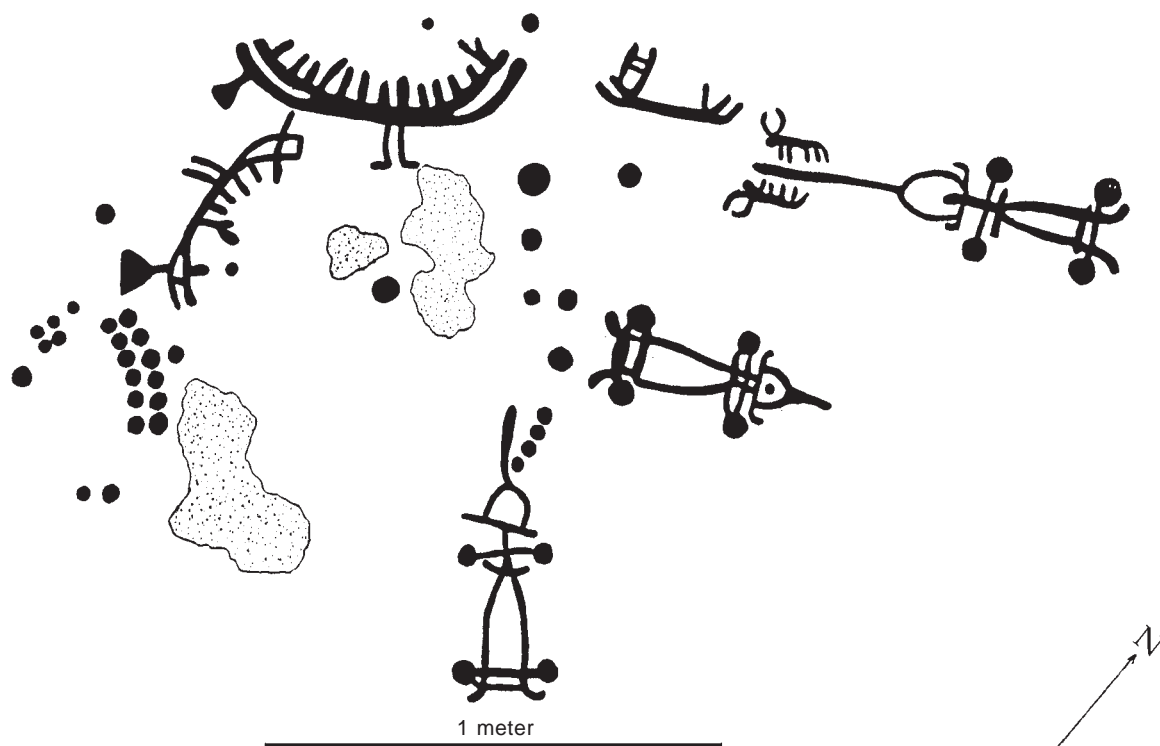
Vagnarna

De vagnsavgöringar som använts i denna studie kommer från tre hållristningslokaler i Askum, Raä 15, 17 och 215. Avståndet mellan Raä 15 och Raä 17 är ca 300 meter, och avståndet mellan Raä 17 och Raä 215 är ca 700 meter (fig. 1). Ristningarna ligger alltså som längst 1000 meter från varandra (alla mått fågelvägen). Vagnarnas formgivning är i det närmaste unik, författaren har hittills bara stött på en liknande vagnstyp på ytterligare en lokal till i Sverige, Raä 60 i Tanum socken (Högberg 1995 s.25).

Figur 1 Karta över vagnsristningarnas utbredning.
Figure 1 Map showing localities with wagon figures.

På två av ristningarna i Askum, Raä 15 och Raä 17 uppträder vagnarna tillsammans med skepp som kan dateras till tidig järnålder (Bengtsson i manus). Bara en av vagnarna har dragdjur (fig 2). Sammanlagt finns det åtta vagnar på de tre lokalerna (fig. 3). Som framgår av fig. 3 har dragstången på en av vagnarna från Raä 17 avbildats i något avkortat tillstånd. Anledningen är att studien inriktat sig på särdragen i vagnskonstruktionen, nämligen vagnskorgen och de skålgropsformade hjulen. Så här efteråt framstår detta som en smula olyckligt eftersom dragstången på den längsta vagnen på Raä 215 inte blivit avkortad på samma sätt. Detta förbiseende påverkar emellertid inte resultatet av jämförelsen eftersom inga mätpunkter finns på någon av dragstångerna. Den kortaste vagnen är 25 cm lång och den längsta 1 meter (inklusive dragstång). Ingen av avbildningarna är i skala men det inbördes storleksförhållandet är korrekt återgivet. På varje vagn har sex mätpunkter använts, dels en på varje hjul och dels två ställen på vagnskorgen (fig. 4). Sammanlagt har 128 mått tagits, jämnt fördelade på huggningsdjup och bredd.

Figur 2 Raä 17:2. Ur *Vitlycke Rapport 4*.

Figure 2 The rock carving locality Raä 17:2, from "*Vitlycke Rapport 4*".

Mätresultat

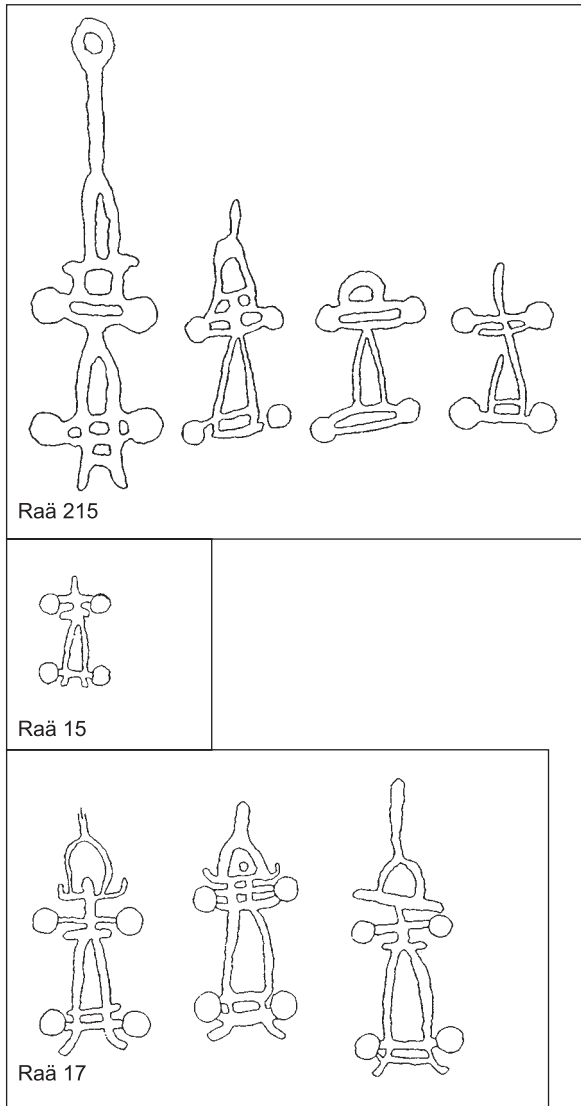
De tre mätpunkterna kallas fortsättningsvis bakaxel, vagnskorg och hjul. Uppmätningen av bakaxlarna har också inbegripit de avbärare som är placerade parallellt med bakaxeln och som haft till uppgift att hålla ihop vagnskorgens bakre del. Endast vagnen på Raä 15 saknar dessa avbärare. I det följande kommer huggningsdjup och den huggna linjens bredd att redovisas för varje lokal. Medelvärde för bredden på bakaxlarna och avbärarna för samtliga vagnar är 18,3 mm och för djupet 2,2 mm. Största uppmätta bredd är 30 mm och minsta är 12 mm. Den stora diskrepansen i bredden beror på att hjulaxeln oftast är något bredare än avbärarna. Egentligen skulle dessa två konstruktionsdetaljer redovisas separat men eftersom det ofta är svårt att avgöra vilket som är vad, har jag avstått från denna annars självklara metod. Största uppmätta djup

är 3,2 mm och minsta 1,3 mm. Den relativt stora skillnaden har samma orsaker som skillnaden i bredd. Medelvärde för huggningsbredden för vagnarna på Raä 17 är 18,7 mm, på Raä 215 18,7 mm och för Raä 15 13 mm. Huggningsdjupet är 2,3 mm (Raä 17), 2,2 mm (Raä 215) och 2,0 mm på Raä 15. Vi ser att värdena för 215 och 17 i det närmaste är identiska medan de avviker för den ensamma vagnen på 15 när det gäller huggningsbredden.

Raä	Djup mm	Bredd mm
15:1	2,0	13,0
17:2	2,3	18,7
215:1	2,2	18,7

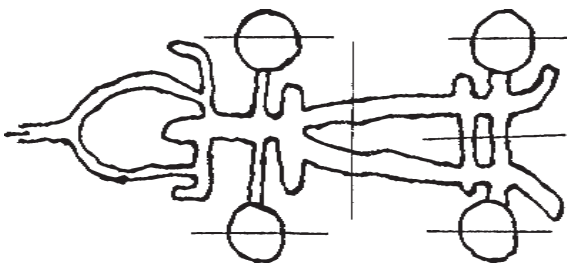
Tabell 1 Genomsnittsvärden för djup och bredd på vagnarnas bakaxel.

Table 1 Average depth and width of the wagon figure rear axles (mm).

Figur 3 Vagnarna som ingår i studien.

Figure 3 Analyzed wagon figures.

Figur 4 Mätpunkterna på vagnarna.

Figure 4 Measurement points on the wagon figures.

Mätvärdena för nästa mätpunkt, vagnskorgen, blir mer rättvisande eftersom det här inte finns någon intentionell avvikelse i huggningsdjup och bredd mellan mätpunkterna då båda mätpunkterna tillhör samma konstruktion. Medelvärdet för alla vagnskorgar är 18.5 mm (bredd) och 1.9 (djup). Största uppmätta bredd är 27 mm och minsta bredd är 12 mm. Största huggningsdjup är 3.1 mm. Medelvärdet för huggningsbredden på vagnskorgarna på Raä 17 är 22.0 mm, på Raä 215 16.9 mm och på Raä 15 14.5 mm. Medelvärdet för huggningsdjupet är 1.9 mm (Raä 17) 1.9 mm (Raä 215) och 1.7 mm (Raä 15).

Raä	Djup mm	Bredd mm
15:1	1,7	14,5
17:2	1,9	22,0
215:1	1,9	16,9

Tabell 2 Genomsnittsvärden för djup och bredd på vagnskorgar.

Table 2 Average depth and width of the wagon figure chassis (mm).

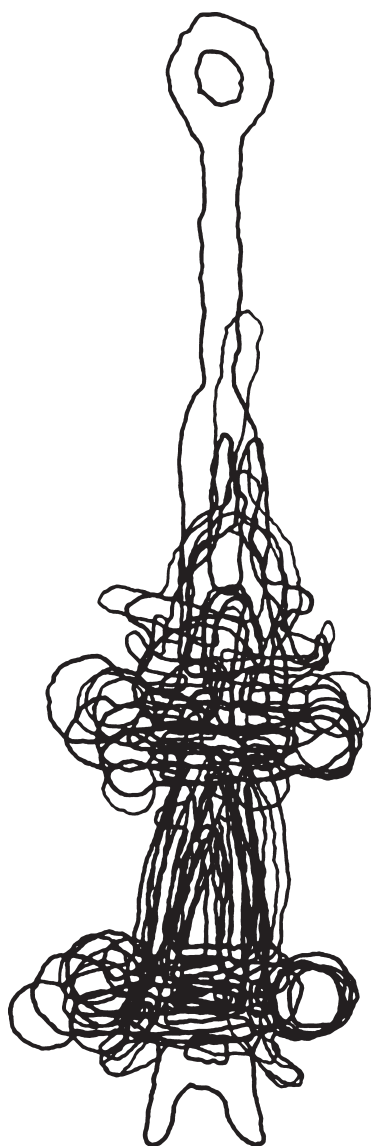
Den sista mätpunkten är hjulen som utgörs av skålgröpar, vilket är mycket ovanligt i Bohuslän. Medelvärdet för alla hjul är 58.6 mm (diameter) och 6.2 mm (djup). Största uppmätta diameter är 71 mm och största djup är 11.3 mm. Medelvärdet för diametern på Raä 17 är 57.8 mm, på Raä 215, 62.4 mm och på Raä 15 45.5 mm. Medelvärdet för huggningsdjupet på Raä 17 är 6.6 mm, på Raä 215 6.2 mm och på Raä 15 4.6 mm.

Raä	Djup mm	Ø mm
15:1	4,6	45,5
17:2	6,6	57,8
215:1	6,2	62,4

Tabell 3 Genomsnittsvärden för djup och diameter på hjulen.

Table 2 Average depth and diameter of the wagon figure wheels (mm).

Vi kan alltså se att medelvärdena för de olika mätpunkterna ligger mycket nära varandra, både när det gäller lokalerna inbördes och det totala medelvärdet för alla vagnarna. Det är ändå inte mätvärdena som är det mest

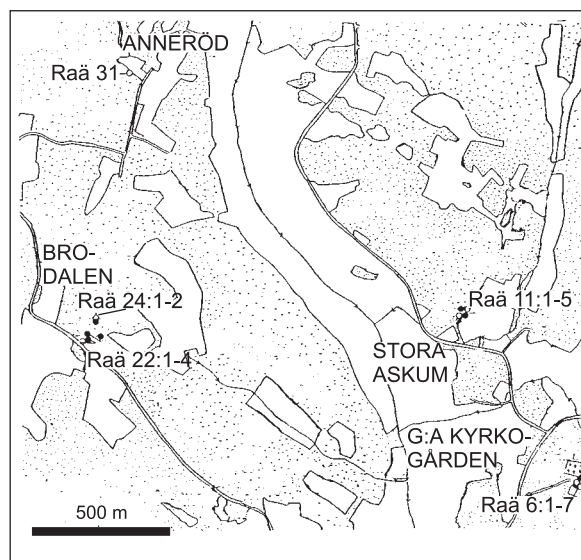
Figur 5 Sammanläggningsbild av vagnarna.
Figure 5 A combined drawing of the wagon figures.

intressanta utan de stora morfologiska likheterna och de säregna konstruktionsdetaljerna. Likheterna framträder tydligast när man lägger alla vagnskorgarna på varandra (fig. 5). Vagnskorgarnas utformning och skålgropshjulen, tillsammans med den mycket begränsade utbredningen

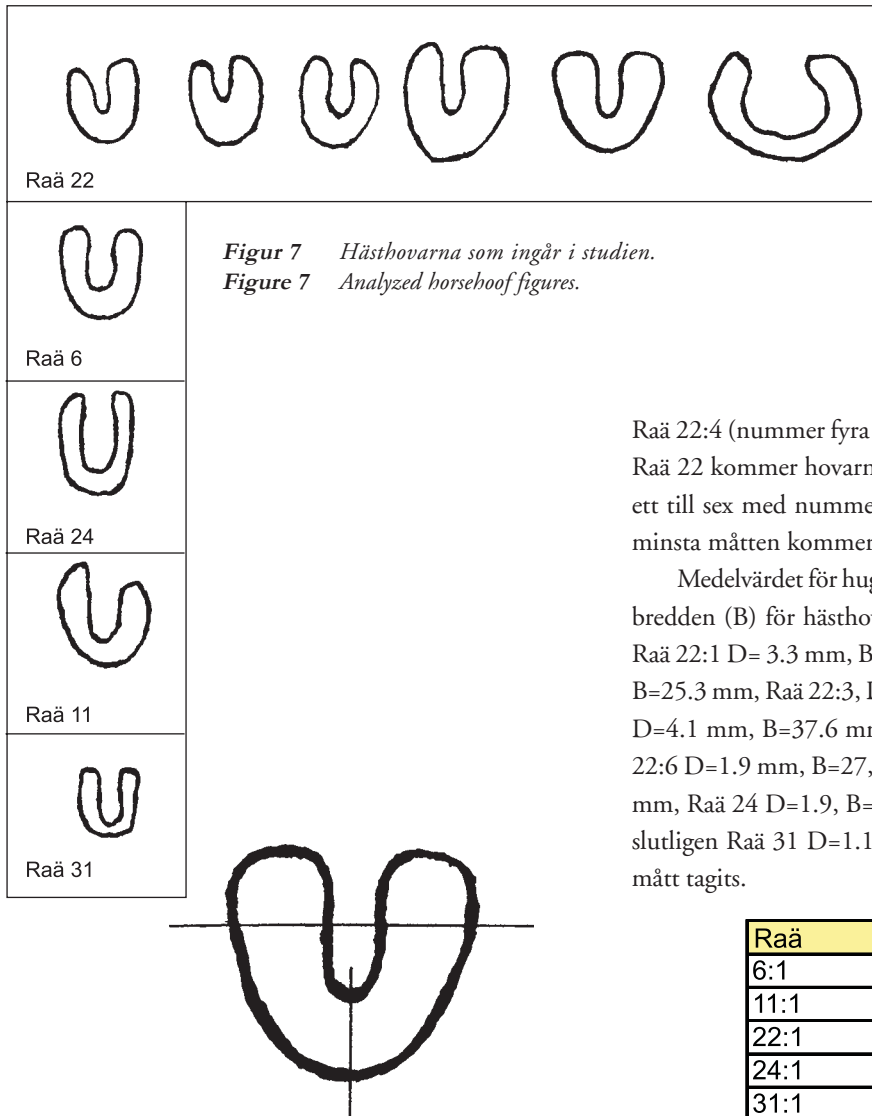
till endast två nutida gårdar talar för att vagnarna framstälts av samma individ.

Hästhovar

Tio inhuggna hästhovar har studerats i analysen. De fördelar sig på fem lokaler; Raä 22, Raä 6, Raä 24, Raä 11 och Raä 31 (fig. 6). På Raä 22 finns sju hästhovar men endast sex var tillgängliga vid mätillfället, den sjunde ligger dold under en väg. På de övriga lokalerna fördelar sig hästhovarna jämnt med en hov på varje lokal (fig.7). Lokalerna har en större spridning jämfört med vagnsristningarna som ingår i studien, till skillnad mot de senare är de spridda över större delen av det centrala slättområdet i Askum. Längsta avstånd mellan lokalerna är ca 2 km och kortaste ca 700 meter. De inhuggna hovarna är avbildade i ungefär naturlig storlek, särskilt om man förutsätter att bronsålderns hästar var något mindre än dagens. De visas här utan skalangivelse men det inbördes storleksförhållandet är korrekt återgivet.

Figur 6 Karta över hästhovarnas utbredning.
Figure 6 Map showing localities with horsehoof figures.

Figur 7 Hästhovarna som ingår i studien.
Figure 7 Analyzed horsehoof figures.

Raä 22:4 (nummer fyra från vänster i fig. 7. När det gäller Raä 22 kommer hovarna i det följande att numreras från ett till sex med nummer ett längst till vänster). De båda minsta måtten kommer också från samma hov, Raä 31.

Medelvärde för huggningsdjupet (D) och huggningsbredden (B) för hästhovarna fördelar sig enligt följande; Raä 22:1 D= 3.3 mm, B= 28.0 mm, Raä 22:2 D=3.2 mm, B=25.3 mm, Raä 22:3, D=3.2 mm, B=24.3 mm, Raä 22:4 D=4.1 mm, B=37.6 mm, Raä 22:5 D=3.3, B=33.0 mm, 22:6 D=1.9 mm, B=27,3 mm, Raä 6 D=2.4 mm, B=25.3 mm, Raä 24 D=1.9, B=18.0, Raä 11 D=1.9, B=24.3 och slutligen Raä 31 D=1.1 mm, B=12.6 mm. Totalt har 60 mått tagits.

Raä	Djup mm	Bredd mm
6:1	2,4	25,3
11:1	1,9	24,3
22:1	3,2	29,3
24:1	1,9	18,0
31:1	1,1	12,6

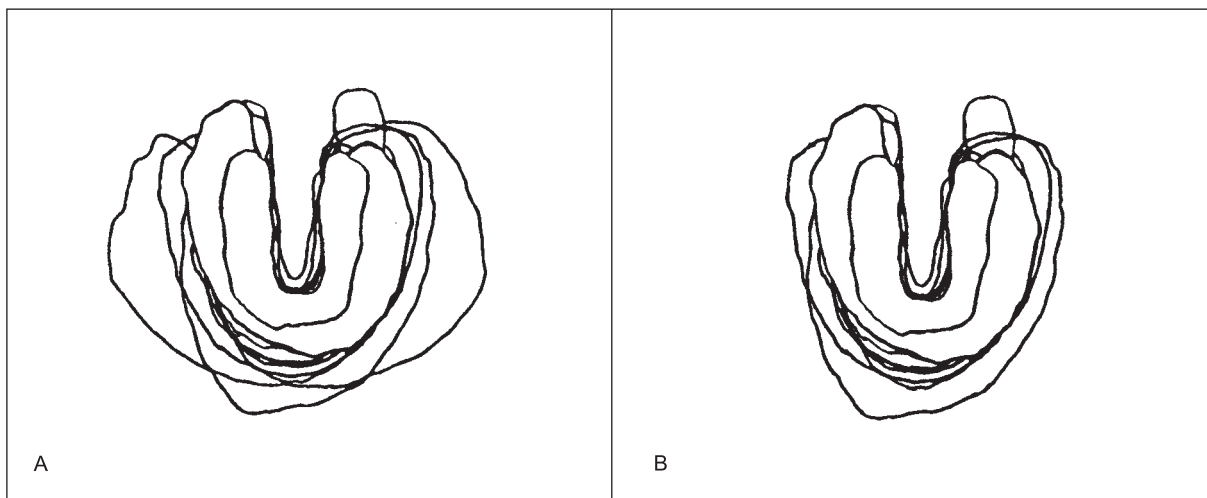
Figur 8 Mätpunkterna på hästhovarna.
Figure 8 Measurement points on the horsehoof figures.

Tabell 4 Genomsnittsvärden för djup och bredd på hästhovar.
Table 4 Average depth and width of the horsehoof figures (mm).

Mätresultat

På varje hästhov har tre mätpunkter använts; en på vardera skänkel och en mitt på hoven (fig. 8) De variabler som uppmätts är huggningsdjup och huggningens bredd. Medelbredd för samtliga hovar är 25.6 mm och medeldjupet är 2.6 mm. Största bredd är 37.6 mm och minsta 12.6 mm. Största huggningsdjup är 4.1 mm och minsta 1.1 mm. De båda största måtten kommer från samma hov,

Med undantag av Raä 31 och Raä 22:4 är huggningsdjup och bredd relativt likartade. Morfologiskt avviker de dock inte från de andra hästhovarna i nämnvärd omfattning. Det gör däremot Raä 22:6, som mycket tydligt avviker från de övriga. Skillnaden framträder på ett markant sätt om man gör ett överlägg av samtliga hästhovar (fig. 9). Fig. 9 A visar överlägget inklusive hästhoven från 22:6

Figur 9 Sammanläggningbilder av hästhovarna.
Figure 9 Combined drawings of the horsehoof figures.

och fig. B utan. Vi kan alltså se att de morfologiska likheterna är betydande, men med undantaget Raä 22:6 och möjligen också Raä 31, som är betydligt mindre än de övriga även om återgivningen stämmer bättre med de övriga hovarna än Raä 22:6. Som vi sett ovan avviker också huggningsdjupet - och bredden, hoven på Raä 31 är grundare och smalare huggen än de övriga.

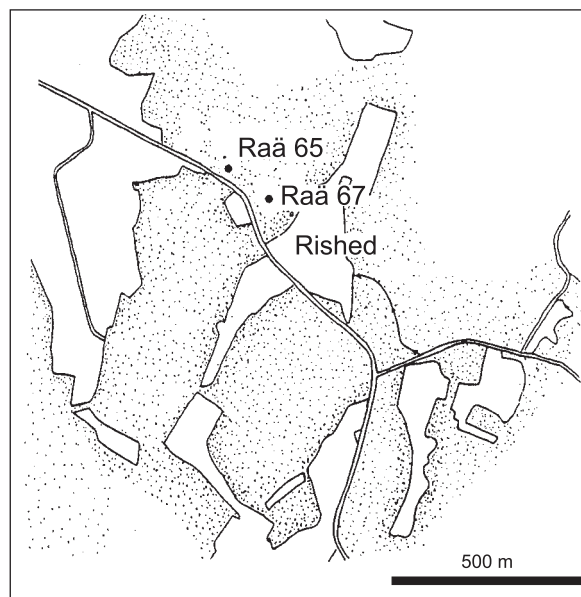
Mot bakgrund av ovan redovisade måttuppgifter och hästhovarnas inbördes likhet finns det anledning att vara öppen för möjligheten att samtliga kända hästhovar i Askum socken, med undantag för Raä 22:6 och Raä 31, är inhuggna av samma individ.

Människofigurer

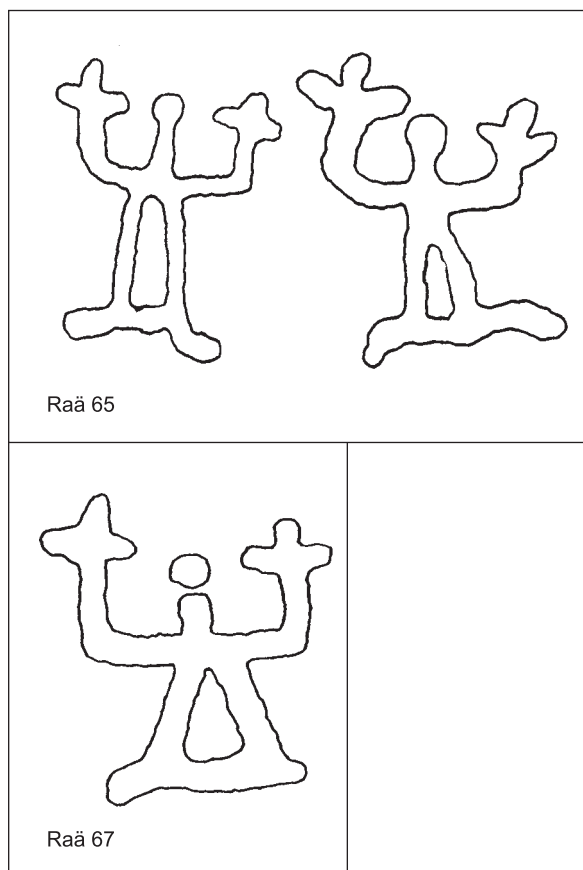
De sista bilderna i denna studie återfinns på Raä 65 och Raä 67, båda på gården Rished. Avståndet mellan lokalerna är bara drygt hundra meter (fig 10). På båda lokalerna finner man bland annat människofigurer med ett särpräglat utseende. De står på något som avbildats som en böjd linje och med armarna sträckta över huvudet. Händerna har bara tre fingrar. På Raä 65 finns två figurer av det här slaget och på Raä 67 en (fig 11). Studiematerialet är således ganska begränsat, men samtidigt så intressant att det bör ingå i undersökningen.

Mätresultatet

Tre mätpunkter har använts, dels har varje ben mätts, dels den plattform som figurerna till synes står på (fig 12). Totalt har 18 mått tagits. Medelvärde för samtliga figurer är 2.1 mm (huggningsdjup) och 23.7 mm (huggningsbredd).

Figur 10 Karta över människofigurernas utbredning.
Figure 10 Map showing the localities with human figures.

Figur 11 Människofigurerna som ingår i studien.

Figure 11 Analyzed human figures.

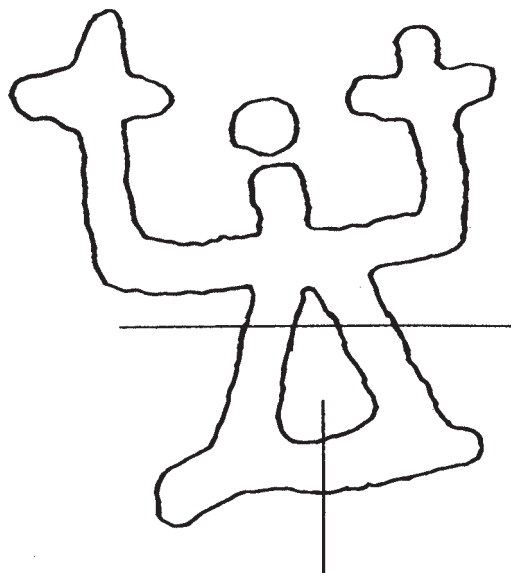
Medelvärdena för människofigurerna är följande; Raä 65:1 D 2.4 mm, B 27.3 mm, Raä 65:2 D 1.8 mm, B 21.0 mm och slutligen Raä 67 D 2.2 mm, B 23.0 mm.

Raä	Djup mm	Bredd mm
65:1	2,4	27,3
65:2	1,8	21,0
67:1	2,2	23,0

Tabell 5 Genomsnittsvärden för djup och bredd på människofigurer.

Table 5 Average depth and width of the human figures (mm).

Som synes är likheterna anslående. En sådan överensstämmelse i huggningsteknik är svår att åstadkomma

Figur 12 Mätpunkterna på människofigurerna.

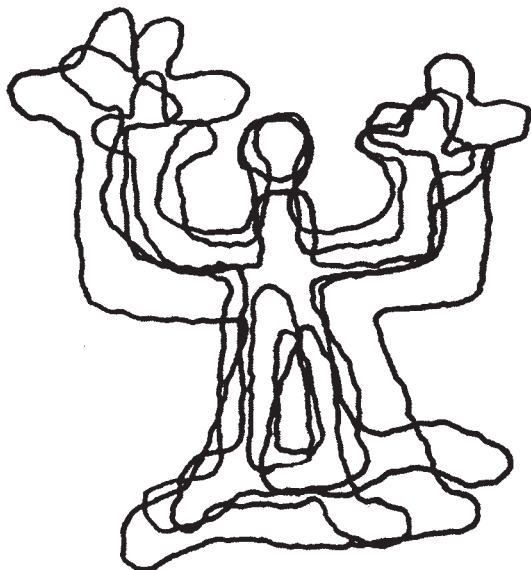
Figure 12 Measurement points on the human figures.

även om det skulle vara den primära målsättningen. Sammanläggningens bilden (fig 13) understryker också den uppseendeväckande konturmässiga likheten. I det här fallet anser jag att man med fog kan hävda att samma individ har framställt de tre människofigurerna, särskilt mot bakgrund av det nära rumsliga sambandet. Några andra figurer i det här utförandet finns inte i Askum socken och inte heller, såvitt författaren känner till, någon annanstans i Bohuslän.

Sammanfattning och diskussion

Av redovisningen ovan framgår att det finns goda skäl att antaga att en individ framställt vagnarna, en individ människofigurerna, och att hästhovarna med två undantag är framställda av en och samma person. Av olika skäl som det leder för långt att redovisa här är det sannolikt att de tre figurkategorierna har en relativt sen datering, vilket innebär att de teoretiskt sett kan vara en och samma person som framställt alla ristningarna, men min utgångspunkt är tillsvindare att det rör sig om tre olika individer. Antagandet stöds av att ingen av figurkategorierna förekommer på samma ristning som någon annan kategori.

Vilken betydelse får då undersökningens resultat i en

Figur 13 Sammanläggningsbild av människofigurerna.
Figure 13 A combined drawing of the human figures.

vidare bemärkelse? En näraliggande tolkning skulle kunna vara att hällristningarna generellt framställdes av en särskilda person i bronsålderssamhället, personer med de esoteriska kunskaper som krävdes för den rituella bildframställningen. På annan plats i denna utgåva av *in Situ* har Kristian Kristiansen föreslagit att denna person tillhör samhällets elit, att det faktiskt är hövdingen själv som huggar in bilderna. Han stöder sig på de stora morfologiska likheterna mellan några mycket särpräglade hällristnings skepp från period I-II. Skeppen återfinns framförallt på ristningarna vid Torsbo i Kville socken men också på enstaka lokaler i Tanum. Samma typ av skepp återfinns dessutom vid Truehøjgård i Nordjylland. Samma person kan således ha huggit in skeppen både i Bohuslän och i Jylland.

Denne person kan ha varit en resande hövding, men också någon med funktion som präst. Att ristaren överhuvudtaget var med på resan vittnar i alla händelser om att han tillhörde ett utvalt skikt i samhället.

Om "Torsboristaren" rört sig över stora geografiska avstånd tycks "Askumristarna" ha rört sig inom ett betydligt snävare rum. Camilla Olsson har nyligen i en studie visat att det tycks finnas en samband mellan förtätningar av hällristningar i Askum och de äldsta gårds- och bytomterna (Olsson 2001 s 24 ff). Det skulle kunna indikera att de gamla gårdarna ligger på ungefär samma plats som bronsålderns boplatser, ett förhållande som återkommer även på andra platser i Bohuslän (se t.ex. Lindman 1999). Detta förutsätter naturligtvis också att det finns en nära relation mellan hällristningarna och bosättningarna. Om vi utgår ifrån att så är fallet finner vi att "våra" ristare i Askum bara förflyttat sig mellan två till tre bosättningsområden (förtättningsområden). Undantaget tycks vara hästhovsristaren som möjligen rört sig över ett något större område. Men som vi sett ovan är hästhoven vid Raä 31 troligen framställd av någon annan än "vår" ristare, den avviker mycket tydligt från de övriga hästhovarna. Kan Raä 31 exkluderas blir även hästhovsristarens rörelser i landskapet betydligt mer begränsade, och omfattar endast tre områden. Om hypotesen att enskilda ristare kan knytas till specifika ristningar speglar verkligheten kan vi få en uppfattning om storleken på bronsålderns småskaliga territorier eller brukningsenheter. Förutsättningen är att ristaren bara agerat inom ett område som betraktats som hans egen sociala sfär. Det är sannolikt dessa miniterritorier eller brukningsenheter som i samspel formerat det verkliga territoriet som i Askum konstitueras kring det centrala slättområdet, inramat av rösen och hällristningar.

Referenser

- Arkeologisk Rapport 3 från Vitlyckemuseet. L. Bengtsson (Red). Tanum 1997.
- Arkeologisk Rapport 4 från Vitlyckemuseet. L. Bengtsson (Red). Tanum 1998.
- Arkeologisk Rapport 6 från Vitlyckemuseet. (in prep) L. Bengtsson (Red) Tanum 2001.
- Bengtsson, L.* Hällristningarna i Askum socken, Bohuslän. I manus.
- Högberg, T.* 1995. Arkeologisk Rapport 1 från Vitlyckemuseet. Hällristningar från Litsleby, Tegneby & Bro i Tanum socken. Red. L. Bengtsson. Uddevalla.
- Kitzler, L.* 1998. Laborativ Arkeologi 10-11, s. 89-103.
- Lindman, G.* 1999. Allt på samma plats - om 6000 års bebyggelse på en bohuslänsk bytomt. I *in Situ*. Göteborgs universitet, s. 51-64.
- Olsson, C.* 2001. Rörelser i landskapet. C-uppsats i arkeologi. Göteborgs universitet.